

BIBLIOTEKA
SHTETIT

SH.09

f 76

NASHO JORGAQI

SILUETA LETRARE

014.09
776.

NASHO V. JORGAQI

SILUETA
LETRARE



SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

Tirazhi 2000 kopje

Format 70x100/32

Stash: 2204-72

DREJTORIA E KOMBINATIT POLIGRAFIK

Shtypshkronja e re

Tiranë, 1976

FILLIMET ROMANTIKE TË NAIM FRASHËRIT DHE NOVELA «KATËR STINËT»

I

Veprat e para që Naimi shkroi dhe botoi në gjuhë të huaj, ndonëse, për nga vlera dhe roli që luajtën, nuk hyjnë në krijimtarinë e tij madhore, prapë ato kanë rëndësinë e tyre jo vetëm si pikënisje në veprimtarinë letrare të poetit tonë, por edhe si krijime që i shërbejnë njohjes së atyre premisave e faktorëve të cilat çuan në formimin ideoartistik të Naimit.

Dihet se Naimi është një prej përfaqësuesve më të shquar të romantizmit shqiptar dhe nga kjo pikëpamje ia vlen të dimë se cilat qenë interesat dhe ndikimet e hershme tek ai, nga ç'burim u ushqye në fillimet e veta letrare.

Është i njohur fakti se Naimi në fillim nuk u prezantua si poet romantik. Në hapat e parë, ai u dha pas poezisë klasike persiane, u dashurua me veprat e Saadiut dhe Hafëzit, shkroi qindra vjersha persisht dhe duke ndjekur traditën e letërsisë persiane, modelet e poetëve të preferuar, shkroi dhe botoi vëllimin poetik «Ëndërrimet» («Tejahylat»). Por më vonë, ai nuk ndoqi këtë rrugë dhe nuk kishte si ta ndiqte. Fryma dhe mjetet tradicionale të poezisë klasike persiane dhe turko-arabe nuk i përgjigjeshin kërkesave të reja historike, nevojave të lëvizjes kombëtare që filloi me kohë t'i ndiejë e t'i kuptojë.

Në Zosimea ai kishte mësuar gjuhën dhe letërsinë

frënge, ishte njohur me historinë e Francës, kishte lexuar veprat e Rusoit dhe të Volterit. Naimi u mëkua me idetë e revolucionit borgjez dhe këto ide s'kishin si të mos sillnin ndryshime në botëkuptimin e tij përgjithësisht dhe të koncepteve estetike në veçanti. Po këto ide me siguri do të kishin mbetur në kufijtë e entuziazmit djaloshtar edhe te Naimi, në qoftë se ai nuk do të ishte lidhur ngushtë me lëvizjen kombëtare të vendit të vet. Hovi dhe organizimi që mori lëvizja e jonë kombëtare pas ngjarjeve të Lidhjes së Prizrenit çelën para poetit tonë horizonte pune dhe lufte, i dhanë një përmbajtje konkrete botëkuptimit të tij.

S'ka dyshim që botëkuptimi i përparuar që përfutuan idetë e revolucionit freng te poeti ynë dhe militimi nga ana e tij në lëvizjen kombëtare, qenë faktorët kryesorë që e bënë të përqafojë një drejtim të shëndoshë letrar, siç qe romantizmi përparimtar.

Romantizmi në Evropë, në kohën kur e përqafoi Naimi, nuk ishte më në lulëzim, përkundrazi. Po dihet për arsye historike, se ai erdhi vonë në disa letërsi, siç ndodhi me letërsinë e vendeve të robëruara ose të prapambetura. Një fenomen i tillë ngjau edhe në letërsinë tonë dhe një aspekt të saj paraqet krijimtaria e Naimit.

Është e kuptueshme që Naimi për kohën kur hyri në letërsi dhe për detyrat që kishte para lëvizjes kombëtare nuk mund të përqafonte klasiçizmin, një drejtim letrar i kapërcyer, i një shoqërie që po largohej nga skena e historisë; po as realizmin, që me parimet e veta kërkonte zbulimin e kontradiktave shoqërore dhe paraqitjen me vërtetësi të jetës. Në kushtet e shoqërisë së atëhershme shqiptare dhe të nivelit të letërsisë shqipe, romantizmi ishte ndoshta e vetmja metodë krijuese që u përgjigjej nevojave imperative, për ta vënë letërsinë në shërbim të luftës çlirimtare.

Për këtë arsye më duket se paraqet mjaft interes hu-

lumtimi i atyre elementeve e premisave në krijimtarinë e Naimit, që e përgatitën poetin tonë si romantik. Marrë nga kjo pikëpamje, novela «Katër stinët», është një moment mjaft kuptimplotë.

Kalimi në pozitat e romantizmit përbënte një hap mjaft të rëndësishëm për Naimin po të kemi parasysh se ç'përfaqësonte perandoria mesjetare turke. Poeti ynë jetonte në një vend ku ishin në fuqi obskurantizmi dhe injoranca, fanatizmi e dhuna, ku jeta që vënë nën zgjedhën e një sistemi feudalo-ushtarak dhe feja e kleri kishin robëruar tërë sferat mendore e shpirtërore të njeriut. Njeriu dhe jeta e tij shoqërore, bota e brendshme qenë krejt të huaja për letërsinë. Prandaj ta drejtoje vëmendjen nga njeriu dhe shoqëria njerëzore, të çmoje botën e tij të brendshme, ndjenjat dhe mendimet, ta shikoje lumturinë e njeriut vetëm mbi tokë, të ngriheshe kundër asketizmit dhe të himnizoje natyrën, ishte vetvetiu një reagim i hapur ndaj ideologjisë sunduese. Kjo do të thoshte të viheshe në kundërshtim me letërsinë zyrtare, me dogmat myslimane.

Përpyekjet e Naimit për ta shkëputur krijimtarinë e vet nga ndikimi i fesë, për ta bërë atë pasqyrë të jetës, nuk qenë përpjekje të veçuara. Ato ishin pjesë e luftës që bënte inteligjenca përparimtare në perandorinë turke, për të përhapur idetë iluministe kundër reaksionit feudalo-klerikal.

Ndryshimet ekonomike e shoqërore që ndodhën gjatë viteve të reformave të Tanzimatit (1830-1870) sollën pasojat të rëndësishme dhe në letërsi. Pikërisht në këtë kohë, lind dhe zhvillohet letërsia borgjeze turke. Shkrimtarët e brezit të ri si Shinasiu, Zija Pasha, Ahmet Mitati etj. luftuan me ithtarët e kulturës feudale dhe epigonët e poezisë klerikale, zhvilluan një veprimtari të gjerë iluministe. Në kundërshtim me letërsinë e mëparshme, këta i vunë vetes

për detyrë ta lidhnin letërsinë me jetën reale, t'i kushtonin vëmendje njeriut dhe problemeve të rëndësishme që shqetësonin kohën e tyre. Këto përpjekje gjetën pasqyrim jo vetëm në brendinë e re që filloi të rrjedhë me letërsinë turke, po dhe në format e reja letrare që u lavruan si: novela, romani, drama, lloje të panjohura deri atëherë prej letërsisë zyrtare.

Në radhët e para të kësaj lufte që bënte inteligjenca turke do të qëndronte dhe Samiu, i njohur me emrin Shemsedin Sami. Në këtë luftë, me sa duket u angazhua dhe Naimi. Por angazhimi i Naimit në terrenin turk, nuk vazhdoi gjatë. Ndryshe nga Samiu që forcat kryesore krijuese i lidhi me luftën e inteligjencës turke për progresin shoqëror e politik në vendin ku jetonte, Naimi talentin dhe tërë aftësitë e veta, duke filluar nga mesi i viteve '80, ia kushton kryesisht kauzës së çlirimit të atdheut. Në fakt, novela «Katër stinët», është e vetmja vepër letrare turqisht që përbën kontributin e Naimit në luftën e përbashkët për progres.

Dihet se Samiu zhvilloi një punë të madhe me karakter iluminist, jo vetëm duke përkthyer libra si «Historia e Francës» apo duke dhënë në turqisht një sërë veprash letrare të huaja, ndërmjet të cilave dhe «Të mjerët» e V.Hygoit, po dhe duke themeluar e drejtuar organe të ndryshme e duke marrë inisjativa të tjera që i shërbenin zgjimit dhe emancipimit të popullit.

Në këtë drejtim një rëndësi të madhe ka themelimi prej tij i *Bibliotekës së xhepit* më 1884. Në këtë punë, Samiu, duke marrë mbi vete barrën kryesore, tërhoqi botuesin më të shquar të Stambollit, armenin Mihran. Naimi, që sapo ishte vendosur aso kohe përfundimisht në Stamboll, i erdhi me sa duket në ndihmë të vëllait.

Në serinë e *Bibliotekës së xhepit* u botuan vepra me karakter divulgativ që përhapnin njohuri shkencore mbi

njeriun, shoqërinë dhe botën, pikëpamje të drejta mbi moralin, mbi gruan etj. Naimi përgatiti për Bibliotekën e xhepit veprat: «Zbulime dhe shpikje», një libër i vogël me karakter shkencor divulgativ dhe «Katër stinët».

Novela «Katër stinët» ishte kryesisht vepër letrare fare e ndryshme nga shoqet e saj të serisë. Po megjithëse kemi të bëjmë me një vepër letrare, «Katër stinët», siç do ta argumentojmë më poshtë, në thelb përkonte me qëllimin e përgjithshëm që kishte Biblioteka e xhepit: t'i shërbente përhapjes së ideve e koncepteve të reja mbi jetën shoqërore e shpirtërore të njeriut, t'i vinte në ndihmë emancipimit të shoqërisë, të luftonte fanatizmin dhe dogmat e ngurta të fesë myslimane.

Novela «Katër stinët» u botua më 1884 në Stamboll, në shtypshkronjën e Mihranit nën titullin turqisht: «*Fursuli erbea*». Në krye të librit është vënë shënimi «*Marrë nga frëngjishtja prej Mehmet Naimit*».

Problemi i parë që del para studjuesit ka të bëjë me shkallën e origjinalitetit të veprës. Vetë shënimi që thotë se është marrë nga frëngjishtja pa përmendur emrin e autorit, tregon qartë se nuk jemi para një vepre krejtësisht origjinale. Hulumentimet që kemi bërë në veprat e shkrimtarëve romantikë të preferuar të Naimit, siç qenë V. Hygoi dhe Lamartini, na nxitin të pohojmë se nuk kemi të bëjmë as edhe thjeshtë me një përkthim. Na e thotë mendja se lënia jashtë e emrit të autorit s'është pa shkak. Në qoftë se Naimi do të kishte bërë thjeshtë një përkthim ishte e natyrshme që ai ta vinte emrin e autorit, ashtu siç ndodhi më vonë në përkthimin e fragmenteve të Iliadës së Homerit.

Mendojmë, siç do të përpiqemi ta arsyetojmë më poshtë, se «Katër stinët» s'është as vepër krejtësisht origjinale, as thjesht përkthim, po një përshtatje. Ka shumë mundësi që Naimi të ketë marrë nga ndonjë vepër e letër-

sisë frënge, idetë, subjektin, personazhet dhe elemente të tjerë dhe këto t'i ketë përpunuar lirisht, duke futur dhe një pjesë elementesh të veta. Një praktikë e tillë ishte e njohur në letërsinë turke të asaj kohe. Nga mungesa e traditës, si-domos në fushën e prozës, kishte autorë që subjektet, motivet, figurat apo dhe elemente të tjerë i merrnin nga letërsia perëndimore, veçanërisht nga ajo franceze, dhe i trajtonin pastaj në mënyrën e tyre, simbas mundësive dhe aftësive të veta.

Dihet se vjersha e njohur e Naimit «Të varfërit» ishte një përshtatje e një vjershe omonime të V. Hygojt, po që poeti ynë nuk e quajti të arsyeshme të vejë ndonjë shënim. Këtë mund ta shtrinim për analogji dhe për «Katër stinët». Po pavarësisht nga mungesa e një pohimi të drejt-përdrejtë nga ana e Naimit, mund të themi se disa veçori të përmbajtjes së veprës na japin të drejtë ta quajmë «Katër stinët» një përshtatje. Gjejmë në të elemente që na kujtojnë tërthorazi realitetin turk, ku jetonte poeti, tipare të psikologjisë e të ambientit fanatik që i ndrydhte e i shtypte ndjenjat e të rinjve. Përsëritet herë pas here leitmotivi i njohur i poezisë orientale mbi dashurinë e bilibilit me trëndafilin. Lulet që përmenden shpesh janë lulet karakteristike të lindjes, si trëndafili, karafili, zymbyli, jasemini, borzilogu etj. Dashuria e dy të rinjve jepet vazhdimisht në një sfond lulësh e përgjithësisht me një florë të pasur që të kujton florën e vendeve orientale. Edhe nga pikëpamja e perceptimit poetik të jetës gjejmë figura karakteristike për mentalitetin e ambientit ku jetonte Naimi. Kështu, dashuria është përfytyruar si gjarpër, apo zemra e prekur nga dashuria përfytyrohet me tela apo fusha e shtruar si qilim e qielli si çarçaf, etj.

Për një punë deri diku origjinale nga ana e Naimit flasin dhe disa veçori kompozicionale e stilistike të veprës. Mënyra se si ai thuri episodet, thjeshtësia e kompo-

zicionit, gjuha e thjeshtë, disa nuanca stilistike etj. e afrojnë «Katër stinët» me Naimin. Siç do ta vemë re, ajo është pjellë e klimës letrare të kohës dhe nuk e kalon stadin e letërsisë së vendit ku jetonte e krijonte poeti ynë.

II

Novela «Katër stinët» është një tregim lirik ose më mirë të themi një poemë në prozë kushtuar dashurisë. Ajo nuk ka subjekt në kuptimin e mirëfilltë. Vendi e subjektit e zë përshkrimi i dashurisë së dy të rinjve, duke pasur në sfond natyrën gjatë katër stinëve të vitit. Heronjtë e tregimit janë kryesisht dy të rinj, një vajzë e një djalë anonimë, pa emër. Edhe vendi ku zhvillohet idili i tyre jepet pa adresë konkrete, diku në gjirin e natyrës. Bile dhe jeta është dhënë në kufi në mes të realitetit dhe të ëndrrës.

Kjo sigurisht lidhet me atë tendencë të njohur të romantikëve, të cilët në krijimin e figurave i largoheshin qëllimisht karaktereve të gjallë, tipareve e situatave konkrete, duke i kthyer kështu në simbole e përgjithësisht në figura alegorike. Pak a shumë një praktikë të tillë do ta gjejmë të shprehur dhe në «Katër stinët».

Në themel të novelës janë vënë dashuria dhe natyra, si burime të gjalla të kuptimit e të gëzimit të jetës së njeriut mbi tokë. Ato janë përshkruar me hollësi përmes një pasurie të madhe detajesh të imta që të kujtojnë shpesh punën e endur në filigramë. Dhe pavarësisht nga fakti se deri në ç'shikallë janë origjinale, prapë ato e zbulojnë Naimin para lexuesve si artist mjaft të hollë, hetues të imtë të botës së brendshme të njeriut e vrojtues aktiv të natyrës.

Dashuria e dy të rinjve na jepet në tregim kryesisht